

נוסף

סקרנות ולאמנות

פרשיות

שברי לוחות

מאה שנה להולדתו של ראובן בריינין *

מאת אברהם שאגן

ספרות התספורת הרומאנטית. ובפניה האובייקטיביות היו רחוקות מתחום מושגיו. ואכן, בבקורתו על מאפו. על סמולנסקין ועל יל"ג זוכר תלמידו העברי של טאן את גורם הרקע והסייבבה, אך שוכח את גורם האומנט ההיסטורי, שעל פיו אנוס היה ודאי לוותר על כמה מהשגותיו בנוסח הריאליזם תאמנותי. הוא הריץ בדרישתו של בריינין לתיאור הסיפוס בניגוד למיוחד. כסבור הוא, שזוהי אחת הדרכים להבטיח ליצירה ערך ספרותי קיים, עם שהוא מתעלם מן הסכנה האורבת לסיפוסיות זו. מחמת קרבתה לזיוגאליסטיקה. יתר-על-כן, דבריו המוזונים, בענין זה, נגד סמולנסקין דוקא, מהשיאים את מטרחה. דמויות נציגותיות לרוב יש ביצירותיו של סמולנסקין ומעט מאוד מן הייחוד האינדיבידואלי של האופי הווי. ניכר, איפוא, שבריינין עורך טענותיו על פי תקנון מוכן מראש (מושאל, כאמור) בלא שבדק, אם אמנם מכוון הוא את דרישותיו השגותיו לכתובת הנכונה. על כל פנים, בריינין לא הגדיר כהלכה את נקודת התורפה העיקרית בסיפוסיות סמולנסקין. הוא מכל אותו המעט בטוב שלא היה מומן ממש:

...הוא (המספר-האמן) אם יתאר לפי ניגו את אחד האנשים, או לא ידמה ולא ישה לאיזה איש חי בכל פרטיו ודקדוקיו, אבל המצאו בו קיים כוללים ומשותפים לכל האנשים מטיפוס ידוע, המצאו בו את הסבע האנושי בכלל. יצורים אנושיים או, טפוסיים" ממין זה אל תבקשו בספרי סמולנסקין, בין כל הנפשות הפועלות בספריו לא תמצאו אף נפש אחת מישראל אשר תוכל להשאר לאות ולמופת בספרותנו. בתור טפוס חי וקיים".

דעתו של בריינין נכונה בשלעצמה. ואולם הוא חניע למסקנה זו מתוך ערוב כמה פרשיות. הסיפוסיות והנציגות, שאותם ביקש, מצויים די והותר בדמויותיו של סמולנסקין, ולא בזה חטא המספר לדמויותיו. אדרבה, אין כל עיצוב פסיכולוגי אינדיבידואלי בטיפוסיו של סמולנסקין, וכאן שרש כשלוננו. לנגד עיניו של בריינין היו, ללא ספק, ההערכות על דרכם של באלזאק ופלובר (עם כל ההבדלים שבין השניים) בעיצוב דמויותיהם שלהם. בריינין חפס בצורה מוסעית את העיקר הקלאסי בעיצוב הפסיכר לוגי, שהיה מקובל במיוחד על פלובר, וזהו אמר, העלאת הדמות המתוארת לכלל "טיפוס", בדרך העסקת הניחות הפסיכולוגי של הפרט כפרט, ללא התכחשות לכל המיוחד לדמות זו כדמות אנושית. פרי של סביבה ותינון ידועים.

לבריינין ברור הרבה יותר עקרון הסיביות הרטרומיניסטי, שאותו הגדיר טאן ואותו ביקשו להרכיב ביצירותיהם זולה ותלמידיו. עקרון זה, כמובן, בכל יימצא בסיפוסיו של סמולנסקין וממילא גרע הרבה מערך תיאוריו וניהוחיו — קובע בריינין. הערכה זו, יותר מכל ההערכות האחרות, מעידה נאמנה באיור דוגמאיות קיבל בריינין את עקרונותיהם של טאן וזולה — הוא חוזר על דבריהם ממש! — ומבקש לבדוק לאורם את יצירות סמולנסקין והסופרים העבריים האחרים.

יש והוא מעביר על מידותיו, יש והוא נתפס להתרשמות בלתי-אמצעית מן היצירה שקרא, ואין הוא מוכן לפסול אותה בעקרונותיהם של טאן וזולה. בהערכת מנדלי מוכר ספרים, למשל, יש לא מעט מן הבקורת האמיתית פרסיפיוסית, ולאו דוקא משימתם של הנאטוראליסטים, ודאי, גם כאן מבקש הוא את שלו, את האקלים, הגזע, הלבוש, התינוך, התורשה וכל שאר הדרישות הסדעיות או המדעיות-מכיוול שהציגו מוריו הצרפתיים לסופר. הוא מבקש את הקשר בין הרקע הדומם של בית וכלים ובין אפיה של הדמות, קשר שהוא השלמה ועדות, ממש כביצירות באלזאק ופלובר ויורשיהם הנאטוראליסטים, ואולם, אין בריינין מבקש בשום ענין ואופן שמנדלי יהיה מוגז המורה על המערב, על דרישה עקב רזנית זו מוכן הוא לוותר עם הקריאה בסיפוסיו מנדלי, כאילו לא היתה מער למ הבסיס להסתערותו על ה"ישף" בספרות העברית. אדרבה, משעה שמצא ביצירות מנדלי את רוח הלאום, ללא השפעות וללא השאלות מבחוץ, די לו בזה, די לו בתגלית זו של הגזע העברי ביצירותיו של המספר, אף-על-פי שלא שקד על תרבות המערב, אם (המשך בעמ' 8)

הרבה יותר לקיים את הדרישות המדעיות באנאליה ובתיאור — מדע כיסוד היצירה הספרותית, כפי שגרסו טאן והנאטוראליסטים. מטבע ברייתו רחוק היה בריינין מכל דיוק מדעי ומכל שיטתיות מדעית, גם בסיפוסיו המעטים נכנסת ההתבוננות הקסדנית כביכול לתחומם של הדמיון, האימפרור, ביזאציה וההתרשמות הרגשנית, אפילו היא מוסוית לפרקים הנואה קפדנית. בניגוד לתלמידיו הקיצוניים (בעיקר בגרמניה) של זולה, אין בריינין מחיב את ההעקפה המדוייקת של המציאות. אדרבה, בענין זה עומד הוא על בסיס הריאליזם תאמנותי פיסודו של פלובר, ובעקבות פלובר, טאן והנאטוראליסטים.

ראובן בריינין

מבקש הוא לקבוע גם את העקרון האחר ליצירה הספרותית הראויה לשם זה — הכתיבה ה"בלתי-אישית". הדבר מביא אותו בהכרח לעקרון הנאטוראליסטי המסוכן ליצירה אמנותית — תיאור הסיפוסיות ולעולם לא הפיוד, עקרונות אלה מובעים בצורה מקוטעת, לא תמיד מסקנית, אך במאמרו על פרץ סמולנסקין מרצה הוא את הדברים בבחירות מרובות: "במיוחד (של סמולנסקין), יצוריו וגבוריו לא יחיו חייהם המיוחדים והמורכבים המרובים הגיוני, הכרח, אמיתי, כי המספר מניעם, מרשכס ומסלי-טלם הנה והנה כפסלים אלמים, הוא מדבר בעדם הוא שופטם, והוא פדיל בהם, פיטרם או ינמול אתם חסד, לקצור — היצורים המה ברשות המספר ולא הוא ברשותם. פלובר אמר: המספר האמיתי הוא בספריו כאלהים בעולמו אשר כרא אלהים מלא כל הארץ כבוד, ולית אתר פני מניה, ובכל זאת אין איש רואה אותו בעיניו. אין איש הומט אותו, כאילו אין מנהיג לבידה זו, כן גם המספר האמן מברח את ספורו מן הקצה אל הקצה ורוחו מרחפת בכל שורה ושורה, אבל אין הקורא רואה את הדי הרוקמת את כל העלילות האלה. אולם בקראנו את ספרי סמולנסקין הננו רואים את ידו והננו שומעים את דבריו, אשר ישים בפי יצוריו".

אחרי חיוב האובייקטיביות והנציגות פרסונאלית ברומאן, על פי פלובר, "מנצל" בריינין את סמולנסקין, כדי לקבוע גם את עקרון האמנות בסיפורת: "אמנם, יש אשר סמולנסקין מתאר לפנינו את מחוות החיים לא כמטיף ומוכיח מעל הבמה, כי אם כפוטוגרף (אם כי התמונה יוצאת מידי מטושטשת מעט ואיננה מדוייקת כל צרכה), אבל הפוטוגרף, יהיה החרוץ שבהרצותו, סוף-סוף אינו יוצר חרש-חנם, העקפה נאמנה מאיור ממחזות החיים, כמו שהיה עושה לפעמים ספר לנסקין, היא מלאכה טובה, אבל לא יותר ממלאכה טובה. העתקה מן החיים, תהא גם מדוייקת ונאה, לא יצירה היא, האמן ברא את נפשותיו ולא יעתיקן מן החיים".

הטעה זו משהיעה בתערובת שבה של האלמנטארי ביותר, כמו בקטע האחרון, ושל המורכב יותר, כמו בדברי ריו על אמנות ג'רמנואלית ואובייקטיביות, סיבואציה של התיאור ועיצוב הדמות. ית, אפשר שהערוכה זו נובעת לא רק מידעתו של בריינין כי בספרות העברית גם זה וגם זה עשוי להיות חידוש גמור, אלא גם מהסתייגותו מן הריאליזם הסיפוסטיבי ומן הנאטוראליסטיים הקיצוניים, שביקשו להפוך את התיאור האמנותי למין ציורוף של צילומי רגע. למען האמת, סמולנסקין לא היה הדוגמה המושלמת לצילומיות זו, מפני שעמד כל כולו בתחושה של

אם נשליך פידו את קנה-המידה של פרספקטיביום בהערכת מקומו של ראובן בריינין בספרות העברית, תהי' בל אותה חמונה עלובה, שבה מנסים לתארו אלה המוגים את מנין ספרותנו סיום, הופעתם" בה, ולא קל לעמוד בנגד מקהלה זו, כפי שהוכיח כנס המבקרים שלנו, שבו ביקשו אחדים קלו דוקא השובים, להשלים בהנבחה קול מה שהחטרו בתוכן ובידיעת הענין, כביכול כבר השלמנו עם תהליך זה; הגובל עם אובסקוראנטיות, לפי קים מחוצף ביותר, אע"כ, שעה שער לה על הפרק אחת מאותן הדמויות המשתכחות, תובה לשכוח קצת את רעש הרחוב ולכרוך מקרוב — מה היתה הרומטה, לפחות, לזמנה שלה? קשה להגדיר בסקנות את עקרונותיו של בריינין בבקורת הספרותית, הוא לא היה עקיב בדרישותיו מן הסופרים ומן הספרות, כנגד כמה עקרונות שעליהם הצהיר, אפשר למצוא במסור תיו ובמאמרו גם אימפרוביזאציה והתרשמות של רגע, הסותרות את עקרונותיו האמורים, דבר אחד ניכר ביסוד בקורתו — ההשפעה העצומה של טאן, שאותותיה משתמרים ללא קפדנות מדעית יתרה, בכמה מסותיו התשובות של בריינין, וזאת במיטב שנות יצירתו, אמת, בריינין חסר בר סוס עיוני וראייה היסטורית מקיפה (כפי שכבר ציינו לחובר ואחרים), כדי לנצל את עקרונות טאן ליצירה קפורית מקיפה, מעין זו שמצאנו בספריו של מבשר הנאטוראליזם הצרפתי, כגון "תולדות הספרות האנגלית" ו"פילר" סופיה של האמנות", שני הספרים, שלפי כל הסימנים, היו לנגד עיניו של בריינין, משני ספרים אלה בעיקר שאל בריינין כמה עקרונות של טאן, בלא שנתן את דעתו על יצירת מסכה ספרותית-היסטורית מקיפה, אלא השתמש בהם בצורה מקרית, במאמר או במסה, ללא ראיית המסקנה הסופית הכוללת, המתבקשת מהערכת מעין זו, ואמנם, ידועים לו כמה פרטים בתורת הבקורת, ובפרטים שאינם מצטרפים כדי משנה שלימה שוקע הוא שוב ושוב, בעוד שמצד אחד אין הוא מסוגל ליצור שיטה שלמה וסדורה, הרי מצד שני נאחו הוא לפרקים בכמה עקרונות בקנאות יתרה.

מכאן מסתברת, למשל, גטייתו של בריינין לגודש הפרטים, הן סרקע חייז של הסופר האישיית בכלל, הן בניחות הפסיכולוגי — עקרונותיו הידועים של טאן, פרטים אלה צריכים להיות פרי של התבוננות מדוייקת ואנאליה מדעית, בעקבות ההתבוננות במציאות כמין שהיא, באה בהכרח המסקנה הפסיכרית האפיונית לריאליסטיים ולנאטוראליסטים, שסרכו להתסחות לאשלייה עלשהי בתיאור התמונה הקודרת של החיים, בריינין מוסיף על כך גם את העקרון הרטרומיניסטי של טאן, משמע, עיצוב דמות הספרות והסופר עליידי גורמים כמו הגזע, הסביבה והמונט ההיסטורי. במידה משתנה של עקיבות נמצא עקרונות אלה במסותיו על מאפו, סמולנסקין, יל"ג, מנדלי והספר רצת בכללה, הדבר המפתיע אותנו במסות אלה הוא דברנותו היתרה של בריינין, דברנות שבה ביקש להילחם בספרות העברית, ואף זאת בהשפעה טאן.

על אף הניתוחים הפסיכולוגיים, קשה לומר שעלה בידו אי פעם להבליט את הייחוד שבדמותו של הסופר המבוקר, אותו תו אינדיבידואלי שביקש, למשל, גיאורג בראונס באמנות, מיטשטש שישטוש גמור בגודש הפרטים הכיר-גראמיים והפסיכולוגיים שבמאמרי בריינין, אף שאין זה מן הנמנע, כי הוא ביקש להקות גם את בראונס, כפי שבגורים כמה מבקרים עבריים, לשם כך הוצרך בריינין לשוות מסגרת יציבה וקפדנית יותר לפרטים שהעלה בעמל ובשקידה, תחת זאת מתקבל הרושם, שבריינין שקע באיסוף הפריטים השונים, עד שהיו לו ענין תכלית לעצמה, ולא דוקא קוים להבלטת הייחוד האינדיבידואלי של הסופר, הפיוד, שנתן את אותותיו בכל כתיבתו; הקשה עליו את ריכות הפריטים למען עיצוב חמונה אחת בדורה, הוא יכול לקיים את דרישתו בשאלת הלשון העברית המורחבת והמזאתמת לנושאי החיים החדשים, ואמנם לשון מסותיו ו"יצוריו" היא מפנה תד לקונקרטיזאציה משחררת מן המלל הסתמי, ואולם קשה היה לו

* יום זולדת המאה חל בסורים השכ"ב.

שברי לוחות

(סוף מעמ' 7)

שהיתה לנגד עיני בריינין. הוא חניך הריאלנים והנאסוראליים. אינו יושב כלל להצניע את הדרך הרחוקה שבח חייב. לדעתו, ללכת הסופר. רוצח הוא בשלמות הצורה, אך בחד עם נאח מתפעל הוא מן הסופרים הרואים יצירי רחם אמצעי מלחמה. אם נרצה למצוא אחדות הגיונית כלשהי בהעיונות השונות על היצירה, יש לבקש אותה בעיקר במה שקלט מן הריאלנים האמ' נותי של סלובר, הנה אומר, אין המס' פר צריך להתעלם לחלוטין מסוסו ההשכל או משרות אידיאה מסוימת. אך אסור לו להשפיל את אמנותו ולעי שותה אמצעי וול בידה של האידיאה אותה הוא משרת. אם אמנם זו היתה כוונתו — קשה לומר בפסקנות. זהו על כל פנים, האפשרות היתידה למצוא מכנה משותף כלשהו לשלל הרעיונות הסתורים והמנוגדים, שבהם ריצף בריינין את מאמריו השונים על סופ' רי ישראל. בכתיבה כרובת פחות ככתיבה, בשברי הרעיונות שהשמיט בכל הזדמנות, קשה לדבר על משנה בקולותית סודרת ועקיבה. הוא היה ללא ספק, כות מעורר רציני בזמנו שלו. בעיקר בשנות החשעים ובשנותיה הראשונים של המאה הזאת, אך לא היה יוצר שיטה בבקורת העברית. בנסיחתו לריאלנים האמנותי ולנאסוראליים, אין לבקש יותר מרעיונות בודדים, בלתי מתאחים לפרקים, פשוט כמו במאמרים של המבקרים העבריים שהושפעו בזמנם שלהם מן הסופרים ביום הרוסי. לנגד עיניו הצטיירה דמיון הו של מספר-אמן, חדמות שחסרה כל כך בספרות העברית, אך בחד עם זאת ידע להחפעל באופן אינסטינקטי טיבי מאותם בעלית-לב ובעלית-חזק, שנלחמו את מלחמת זמנם שלהם. עם בשרי עתידות או כטנודים וסכסכים בשל רעיונותיהם. זאלה, כידוע, לא הסרו במפרות החשכלת העברית.

א. שאנן

כללים אין כאן, כנות גדולה יש כאן. הן בעקפין מודה בריינין, כי לא רב הוא ערכם של הכללים האלה, בשעה שהוא מתאווה לנתח יצירה לפי טעמו שלו, לפי הבנתו שלו. בדרך כלל, אין בריינין מבהיר הבהרה מלאה את פירושו של עקרון ההתבוננות הסדוייקת בתחום האמנותי. האם ההבוננות זו משרתת את האמנות כאמנות קודם כל או שמא היא מודר רכת מראש עלידי תורה פוליטית וסר ציאלית כלשהי? הן בריאלנים כבנאד טוריאליים היתה אמנם התורה הפוליטית, הסוציאליית והפסיכולוגית קבועה כעקרון מוצהר ונלוה, אך בחד עם זאת נמצאו מספרים שלא הסכימו לדחוק את הערך האמנותי המוחלט לקרן זוית או להוציאו מפני תיאור ריות מרעיות כלשהן, ששאן וזילה, איש איש על פי דרכו שלו, דאו בהן חלק בלתי-נפרד מן היצירה הספרותית. בריינין מצטט את דברי סלובר והאחדים על אמנות א'סרסונאלית ועל אר בייקטיביזציה של המסופר המהואר, אף-על-פי-כן, אמת חיים זו, שהוא דורש בתאוריהם של המספרים, אינה כנראה האמת המוחלטת, אלא זו החלוקה בראייה האינדיבידואלית של המציאות, כפי שמסתבר ממאמרו. ספר לוחנו הצעיר".

ואם האישיות היא בכלל מרום האר של של אדם עפר ואפר, הנה היא יסוד הכרחי לסופר, ואת האישיות הזאת שאני מוצא, למשל, בנסינות הספרותיים הראשונים של מאפו, סמו לנסקין, יליג, שיי אברמוביץ, ועוד אחרים. אין אני מוצא בקרב הסופרים והציורים של שלום אש ונוטברג, היר צר הוא קודם לכל אדם, אודה, בן לעמו ולדורה, האמן הוא קודם לכל חושב ומרגיש. לוחם בעו חטוב בעיר ניו ומחנגד בכל כוחותיו וכשרונותיו לרע בעיניו.

דברים אלה מעידים על דמות הסופר